

Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей та обдарувань // Нові технології навчання: Наук.-метод, зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ-Вінниця, 2014. – Вип. 81. – С. 8-13.

Антонова Олена Євгеніївна

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри педагогіки

Житомирський державний університет імені Івана Франка м. Житомир

Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей та обдарувань

Анотація. У статті проаналізовано погляди видатних педагогів на проблему професійного самовдосконалення вчителя. Визначено сутність сучасних підходів до необхідності професійного самовдосконалення вчителя, визначено його основні напрями.

Ключові слова: самовдосконалення, професійне самовдосконалення вчителя, професійні здібності вчителя, педагогічне покликання.

Abstract. This article analyses the views of outstanding teachers on the issue of teacher self improvement. The essence of modern approaches to the need for professional self-improvement of teachers, in its main directions is distinguished.

Keywords: self-improvement, teachers professional skills, pedagogical calling.

Становлення України як самостійної держави, її національне відродження і перехід до ринкових відносин кардинально впливають на роль фахівців з вищою освітою. Особливе місце серед них посідають майбутні педагоги як висококompетентні і всебічно освічені фахівці, рівень підготовки яких має задовольнити соціально-педагогічні потреби суспільства в умовах реалізації „Національної доктрини розвитку освіти України у ХХІ ст.”

Сьогодні загальноосвітнім закладам потрібні педагоги з досвідом самоформування і саморозвитку професійних умінь організації особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу. Для якісного оновлення системи професійної підготовки вчителів особливого значення набуває проблема загального і специфічного у підготовці майбутніх педагогів засобами організації професійного самовиховання. У роки незалежності України з'явився новий запит суспільної педагогічної практики на фахівця, здатного як до професійного самовдосконалення, так і до створення умов для неперервного розвитку дітей шкільного віку. Підготовка саме таких фахівців сприятиме національному відродженню.

Основи теорії загального самовиховання розкриті у працях А.Я. Арета, Д.М. Гришина, О.І. Кочетова, О.Г. Ковальова, А.С. Макаренка, В.М. Оржеховської, Л.І. Рувинського, В.І. Селіванова, В.О. Сухомлинського, М.Г. Тайчинова, Т.В. Хілько

та ін. Сутність і рушійні сили професійного самовиховання майбутнього педагога і вчителя досліджував С.Б. Єлканов. Проте підготовка педагогічних кадрів залишається недостатньо ефективною в плані формування системи фахової готовності студентів до організації їх професійного самовдосконалення. Певною мірою це пояснюється відсутністю у майбутніх учителів глибоких знань з теорії і технології професійного самовиховання, необхідність яких більшість з них усвідомлює.

Реформування системи педагогічної освіти вимагає від майбутнього вчителя вибору стратегії неперервної освіти на основі саморозвитку, самовдосконалення, невід'ємними складовими якого є самовиховання та самоосвіта. Для педагога робота над собою – необхідна передумова набуття і збереження професіоналізму. Це цілеспрямований процес, який є продовженням професійного виховання, коли майбутній учитель з об'єкту виховного впливу ("Я - студент, нехай мене вчать") перетворюється на суб'єкт організації власної життєдіяльності ("Я - майбутній фахівець, і готую себе до цього"): самостійно обирає мету самовдосконалення, постійно аналізує здобутки професійного зростання, займається самоосвітою.

В ідеалі педагогічною діяльністю повинні займатися люди, що мають до неї покликання, природні здібності, талант. Однак, оскільки в наш час педагогічна професія є однією з наймасовіших, багато фахівців схилиються до думки, що відсутність у вчителя яскраво виражених здібностей може бути компенсована розвитком інших, не менш важливих професійних якостей, зокрема таких, як працелюбність, чесне та серйозне ставлення до своїх обов'язків, наполеглива робота над собою тощо. Крім цього треба зазначити, що професійно значимі особистісні якості характеризують інтелектуальну й емоційно-вольову сторони особистості, суттєво впливають на результат професійно-педагогічної діяльності і визначають індивідуальний стиль педагога.

Без роботи над розвитком власної майстерності не уявляли себе навіть найталановитіші педагоги. Одним з принципових положень педагогічної науки є аксіома, яка стверджує, що інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю. Тобто, яскрава, неординарна, приваблива особистість вчителя виступає однією з найважливіших умов, а також засобом досягнення успіху у виховній і освітній діяльності.

Здавна триває дискусія щодо того, чи повинен учитель мати природжені здібності до педагогічної діяльності, чи вчительській справі може навчитися кожен. Одні дослідники твердять, що вчителем-майстром можна стати, працюючи на робочому місці поруч з гарними вчителями, набуваючи вміння і досвіду. Інші зазначають на необхідності володіти педагогічним талантом: є він – успіх у роботі забезпечено. "Вчителем потрібно народитися" – вважають вони. Треті, слідом за А. Макаренком, стверджують, що у педагогічній діяльності головне не талант, а майстерність, заснована на умінні, на кваліфікації.

Історія розвитку педагогічної думки засвідчує, що вже з античних часів до людини, яка обрала для себе педагогічну професію, висувалися достатньо жорсткі вимоги, серед яких, як правило, виокремлювалися педагогічне покликання (спрямованість), любов до дітей, наявність певних здібностей

(вроджених чи набутих), а також цілий перелік бажаних рис і якостей особистості. Так, на думку Платона, на посаду вчителя "можуть бути допущені стійкі натури, а не так, як це буває нині, коли будь-яка людина, навіть цілком непридатна, береться за неї" [2]. Квінтіліаном навіть було розроблено своєрідний кодекс педагогічної етики, якому мав слідувати претендент на вчительську посаду, щоб заробити поваги й шани з боку своїх вихованців [2, с. 164].

Великого значення вчителю надавав і Я. Коменський. На його думку, "вчителі – душа і серце виховання і тому вони поставлені на високому почесному місці; їм вручена почесна посада, вище якої нічого не може бути під сонцем". Умовою успішного виконання почесного обов'язку вчителя Я. Коменський вважає його покликання і любов до цієї професії [4, с. 133-163].

Про необхідність наявності у майбутнього вчителя певних рис, що роблять його придатними до педагогічної діяльності, зазначали й українські педагоги. Так, О. Духнович у своїй книзі "Народна педагогія в пользу училищ й учителей сельських" стверджував, що "всякий, хто посвящається в наставляння юнацтва, повинен бути вже *від природи для цього обраним*, бо не всякий, хто вчить і наставляє, може назватися учителем і наставником. Той, хто не має належної якості, більше шкодить людському суспільству і громадянству, ніж приносить користь" [1, с. 217-218].

Продовжуючи свою думку, український педагог стверджує, що наставник повинен бути обдарованим особливими якостями: справжнім покликанням до цієї служби; мати добрі і правильні знання і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим; чистий і непорочний норов, інші доброчесності (лагідність, поважність, мужній характер тощо); любов до учнів своїх; володіти від природи легким, зрозумілим способом викладання, мати арсенал потрібних засобів для навчання і наставляння; поважати добрий порядок.

О. Духнович впевнений, що той, хто цих властивостей *від природи дарованих* не має, той не принесе у педагогічній сфері ніякої користі, і краще йому відмовитися від цієї служби, ніж коли-небудь перед судом Божим жахливо відповідати за недоліки і бути навіки покараним.

Цікавими є роздуми О. Духновича про педагогічне покликання. На думку українського педагога, всяка людина з природної прихильності, або темпераменту, має потяг до певної речі: музики, живопису, фізики, хімії, інших мистецтв. Дуже щасливою є людина, що за такою внутрішньою прихильністю обрала для себе спосіб життя, але, навпаки, нещасна та, яка всупереч природній внутрішній прихильності обирає певний спосіб, до якого не мала потягу... *Тому також не кожна людина є здатною від природи до навчання дітей, бо не має або любові до дітей, або терпимості чи інших якостей*, конче потрібних наставникові; якщо подібна людина заради нагороди, заради доброї платні або інших причин, або з необхідності харчуватися стане наставником, то, справді, як вона сама нещасною, так і доручені їй підлітки будуть нещасливими; і про такого наставника складено

цю старовинну приказку: Quern Dii odere Pedagogum feces тобто, кого боги ненавиділи, того вчителем створили.

Отже, по-перше, є потрібним для того, хто віддав себе на учительську службу, мати природне *покликання*, тобто прихильність, і прийняти за основу, що він не заради плати або не з нестатку, але для загального добра людства на важкій цій службі добровільно працювати бажає. Такий буде добрим учителем і щасливими будуть його учні [1, с. 217-218].

Велику увагу приділяв обдарованості вчителя й І. Франко, який вважав, що "бувають учителі з *природженим педагогічним талантом*, які вміють під час уроків жити спільним життям усього класу, забувати про себе, про свої власні турботи, радощі і тривоги. Кожен урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволенням його природної допитливості, розбудженої попередніми успіхами, є насолодою, а не мукою" [11, с. 206-207].

На жаль, як зазначав М. Пирогов, "талановиті, проникливі і сумлінні вихователі зустрічаються так само рідко, як і проникливі лікарі, талановиті художники й обдаровані законодавці. Число їх не відповідає масі людей, що потребують виховання" [10, с. 210-211]

Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський відзначав, що учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, бути завжди зацікавленим в удосконаленні своєї майстерності, володіти педагогічним тактом. Йому важливо знати свою справу, чітко уявляти мету педагогічної діяльності, мати високу практичну підготовку, володіти методикою навчання і виховання, уміти викладати свої знання визначено і точно, бути не тільки хорошим викладачем, але й не менш умілим вихователем. Пропонуючи проект учительської семінарії, К. Ушинський радив приймати до них лише тих, у кому можна передбачити хороших учителів [5, с. 162-172].

Багато розмірковував над проблемою педагогічного таланту А. Макаренко. Оцінюючи свою особистість, Антон Семенович стверджував, що сам він "скоріше за все звичайний, середній педагог" [6, с. 376], який своєю наполегливою працею спромігся досягти високого рівня педагогічної майстерності. Більш того, на думку А. Макаренка, у розпорядженні школи завжди буде тільки "середній вихователь, який володіє середніми здібностями, проте цікавиться наукою і літературою"... [6, с. 335].

Що ж до питання про педагогічний талант, то А. Макаренко дотримувався думки про те, що не можна покладатися тільки на випадкове розподілення талантів, яких до того ж ще й не так багато. Крім того, чому повинна страждати дитина, яка потрапила до "неталановитого" вчителя? [6, с. 394-395] І, зрештою, коли стоїть питання про виховання десятків мільйонів дітей, навряд чи можна "у цьому складному завданні покладатися тільки на добре серце, ентузіазм" [6, с. 335], педагогічний талант... Антон Семенович був глибоко переконаний, що у такій ситуації має сенс вести мову тільки про майстерність, тобто про дійсне знання виховного процесу, про виховні уміння. Він на своєму особистому досвіді переконався, що "все вирішує майстерність, яка заснована на умінні, на кваліфікації" [6, с. 395].

Отже, складається думка, що Антон Семенович категорично заперечує саме існування такого поняття як “педагогічний талант”. Проте, якщо уважніше перечитати записи його численних виступів перед педагогами, можна помітити, що іноді він все ж таки використовує слово “талант”, особливо коли йдеться про одного з найвідоміших його вихованців – педагога, розвідника, просто прекрасну людину – Семена Калабаліна. “Чудова людина. Якщо про себе я кажу, що я майстер, а не талант, то Карабанов перш за все справжній талант. *Не майстер, а саме талант*, якому підкорюються найважчі...” [8, с. 3-4]. “Справжній талант...” Це чи не єдиний випадок, коли А. Макаренко, надзвичайно вимогливий до себе (самовизначення “просто майстер” позбавлено будь-якого позування) і до інших, коли справа стосується педагогічної діяльності, застосовує таку високу оцінку [Там само].

А.С.Макаренко вважав, що майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, яке вимагало б таланту. На його думку, це спеціальність, якої необхідно навчати, як треба навчати лікаря його мистецтву, як треба навчати музиканта. Видатний педагог стверджував, що кожна людина може бути лікарем, музикантом, педагогом, щоправда, одна – кращим, друга – гіршим. Антон Семенович був переконаний, що якість фахівця залежить від якості його навчання [6, с. 377].

Офіційна радянська педагогіка погоджувалася з тим, що є вчителі, які володіють особливим педагогічним талантом, учителі-самородки, такі вчителі, яких на всьому їхньому нелегкому шляху супроводжує успіх у їх навчальній і виховній роботі. Вплив особистості таких учителів настільки значний, що вони творять “педагогічні чудеса”, доводячи навчально-виховну роботу до дуже високого рівня.

Однак, справді талановитих учителів не так вже й багато. Як в інших сферах, так і в педагогічній справі талант – рідкість. Талановитим кожен учитель може і не бути. Однак він може і повинен бути майстром своєї справи. При цьому оволодінню педагогічної майстерності сприяє наявність у людини **покликання** до професії вчителя, яке виявляється в яскраво вираженій схильності й здатності до педагогічної діяльності, до роботи з дітьми. Покликання це може проявитися ще в школі у бажанні надавати товаришам допомогу в навчанні, у прагненні до роботи з молодшими дітьми. Головне ж, у чому воно виявляється – це любов до дітей, бажання працювати з дітьми і заради дітей. Без цього неможливо стати учителем, як неможливо опанувати по-справжньому педагогічною майстерністю [3, с. 222-224].

І. Харламов зазначає, що педагогічна професія вимагає від людини певної схильності, необхідних фізичних і психічних даних, а також відповідного особистісного розвитку. При цьому він посиляється на думку видатного російського хіміка Д. Менделєєва, який стверджував, що “до педагогічної діяльності необхідно залучати як до справи морської чи лікарської ... не тих, які лише намагаються забезпечити своє життя, а тих, які відчують до цієї справи свідоме покликання і передбачають у ній своє задоволення, розуміючи загальну народну потребу” [12, с. 540]. Саме тому не можна підготовку вчителя зводити лише до певної суми знань, умінь і практичного досвіду.

Необхідними вимогами є також схильність до роботи, наявність певних природних даних і моральних якостей.

У сучасних наукових джерелах прийнято вважати, що педагогічний талант – найвищий ступінь здібностей особистості, які забезпечують можливість найбільш успішного, творчого виконання педагогічної діяльності. Як бачимо, ключове поняття тут – “здібності”. У той же час поняття “педагогічна кваліфікація” означає підготовленість особистості до педагогічної діяльності, тобто наявність у неї спеціальних знань, умінь та навичок, що необхідні для здійснення цієї діяльності. Тут ключовим словом є “підготовленість”. Порівнюючи ці поняття можна дійти висновку, що здібності особистості як індивідуальні її особливості, які є умовою успішного здійснення вчительської роботи, неможна звести тільки до знань, умінь та навичок, тобто таланту неможна навчити [7, с. 52-53].

Дійсно, прекрасним педагогом може стати той, чий педагогічний талант буде доповнено спеціальною педагогічною освітою і буде розвинено у практичній педагогічній діяльності. Справжнім педагогом може і не стати той, хто сподівається тільки на свій педагогічний талант або ж тільки на отриману ним педагогічну освіту.

На думку академіка І. Зязюна [9, с. 4-5], який багато років присвятив проблемі формування педагогічної майстерності у майбутніх учителів, не можна чекати закінчення вищого педагогічного навчального закладу, щоб потім у практичній діяльності стати майстром. Потрібно саме у студентські роки набувати професіоналізму. Потрібна щоденна і наполеглива праця над розвитком своїх здібностей до педагогічної діяльності, формуванням професійної позиції, виховуванням уміння спілкуватися з людьми, у процесі органічної взаємодії розв'язувати завдання навчання та виховання. Тому поняття навчання у педагогічному навчальному закладі означає не лише засвоєння знань, а й розвиток здібностей, формування професійних якостей і вмінь, що допоможуть настроїти особистість як інструмент педагогічного впливу на взаємодію з дітьми, батьками, колегами. Така система навчання складна і навчальними планами не завжди передбачена, проте сьогодні це найактуальніше завдання педагогічного вузу [9, с. 4-5].

Для студента, як майбутнього вчителя, необхідне чітке усвідомлення того, що вищий навчальний заклад – це лише умова отримання освіти. Освіта вчителя залежить від його інтересів, установок, потреб, власної активності в оволодінні науковими знаннями та вміннями, цілеспрямованості, свідомості і наполегливості у розвитку в собі тих якостей, що утворюють особистість сучасного фахівця.

Можливості ж самовдосконалення дуже значні. Гнучкість нервової системи дозволяє людині не лише змінити окремі риси її характеру, але видозмінити свою особистість в цілому. *Самовдосконалення* – це свідомо робота майбутнього вчителя з розвитку своєї особистості як професіоналу, що передбачає адаптацію власних індивідуально-неповторних особливостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності і розвиток соціально-моральних якостей.

Самовдосконалення майбутнього вчителя як і будь-який вид діяльності, має свою загальну *структуру*. Її основними компонентами є: мета, завдання, принципи,

форми, методи, засоби та результат. Важливу роль у самовдосконаленні відіграє *ідеал*, як уявлення про найвищу досконалість, яка визначає певний спосіб і характер діяльності людини. Ним для майбутнього вчителя може бути як окрема особистість, так і спрямованість на досягнення конкретних результатів у професійній діяльності. На основі аналізу життя та професійної діяльності видатних педагогів щодо вдосконалення своєї особистості можна зробити висновок про те, що педагогічні здібності можна розвивати.

Систему *методів* самовдосконалення доцільно розглядати у послідовності, яка передбачає реалізацію процесу самовиховання на практиці, починаючи від виникнення потреби у його реалізації до досягнення тих чи інших результатів: самопізнання (самоспостереження, самоаналіз, самодослідження) та самооцінка; самостимулювання (самозаохочення, самокритика); самопрограмування; методи самовпливу (самоінструкція, самозаохочення, самоконтроль, самозвіт, самонавіювання, самонаказ, самопідпорядкування, самопримушення тощо)

Методи реалізуються на практиці завдяки використанню певних *прийомів*, зокрема: прийоми, спрямовані на використання інтелекту (особисті правила або девізи; самонагадування); прийоми, спрямовані на використання почуттів (самосхвалення, самозаохочення, самокритика, самоосуд, самопокарання); прийоми, спрямовані переважно до вольових зусиль та до практики поведінки (самообіцянка, самозобов'язання, клятва, намір, самопідбадьорювання, самозаборона).

Результатом професійного самовдосконалення є зміни, що відбиваються в особистість майбутнього вчителя завдяки реалізованим самовпливам. У цьому випадку студент педагогічного навчального закладу має вміти володіти своєю волею, управляти своїми емоціями, стримувати себе, підтримувати добрий, бадьорий настрій, виконувати особисті правила, режим дня тощо.

Таким чином, *самовдосконалення* – це свідомо робота майбутнього вчителя з розвитку своєї особистості як професіоналу, що передбачає адаптацію власних індивідуально-неповторних особливостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності і розвиток соціально-моральних якостей, основою яких є процеси самовиховання та самоосвіти. Процес самовдосконалення особистості складається з ряду етапів, які охоплюють цілу систему взаємопов'язаних методів, серед яких найбільш ефективними вважаємо методи самопізнання, самостимулювання, самопрограмування, самовпливу.

Список використаної літератури:

1. Духнович О.В. Народна педагогія в пользу училищ й учителей сельських” // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; За заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С. 217-218.

2. Духнович О.В. Народна педагогія в пользу училищ й учителей сельських” // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; За заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С. 217-218.

3. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогике. – М.: Политиздат, 1940. – 470 с.

4. Ильина Т.А. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1968. – 572 с.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения. – М., 1955. – С. 164 – 392.
6. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки (курс лекцій): Навч. пос. для студентів педагогічних навчальних закладів та ун-тів. – Тернопіль, 1994. – 358 с.
7. Макаренко А.С. О воспитании. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
8. Мижериков В.А., Ермоленко М.Н. Введение в педагогическую деятельность: Учеб. пособие. – М.: Пед. общество России, 2002. – 268 с.
9. О сыне и отце // Известия. – № 363. – 29 декабря 1986 года. – С. 3-4.
10. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. – К., 1997. – 349 с.
11. Пирогов М.І. Питання життя // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; За заг. ред. З.Н. Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – С. 209-21; С. 210-211.
12. Франко І. Емерик Турчинський. Посмертний спогад // Педагогічні статті і висловлювання / Упор. О.Г. Дзеверін. – К.: Рад. школа, 1960. – С. 206-207.
13. Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособие. – М., 1999. – 519 с.